İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi
https://dergipark.org.tr/tr/pub/irtad
DOI: 10.5281/zenodo.21034458
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15.05.2026 **Revizyon/Revision:** 01.06.2026 **Kabul Tarihi/Accepted:** 08.06.2026 **Yayın Tarihi/Publication Date:** 30.06.2026

PASİNLER (KAPETRON) SAVAŞI SONRASINDA SELÇUKLU-BİZANS DİPLOMATİK SÜRECİ: HRİSTİYAN ve İSLÂM KAYNAKLARININ KARŞILAŞTIRMALI TAHLİLİ*

THE SELJUK-BYZANTINE DIPLOMATIC PROCESS IN THE AFTERMATH OF THE BATTLE OF PASINLER (KAPETRON): A COMPARATIVE ANALYSIS OF CHRISTIAN AND ISLAMIC SOURCES

YAVUZ SELİM ALTINOK[1]

1 Dr. Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Demre Dr. Hasan Ünal Meslek Yüksekokulu, Antalya. yselimaltinok@akdeniz.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8060-4909.

* Bu makale "Büyük Selçuklu Devleti'nde Diplomatik Faaliyetler" isimli doktora tezinden faydalanılarak üretilmiştir.

Cite this article
Altınok, Y. S. (2026). Pasinler (Kapetron) Savaşı Sonrasında Selçuklu-Bizans Diplomatik Süreci: Hristiyan ve İslâm Kaynaklarının Karşılaştırmalı Tahlili. İRTAD, 16, 47-61.

ÖZ

1048 Pasinler (Kapetron) Muharebesi, Büyük Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki yalnızca askerî bir çarpışma olmanın ötesinde, her iki siyasi gücün diplomatik tanınma ve ideolojik meşruiyet inşası süreçlerini başlatan kurucu bir evredir. Bu çalışma, muharebenin ardından yürütülen diplomatik faaliyetleri, elçilik teatilerini ve antlaşma şartlarını Hristiyan ve İslâm tarih yazıcılığının mütekâti metinleri üzerinden karşılaştırmalı bir yaklaşımla incelemektedir. Araştırma, imparatorluk merkezli ve yerel anlatılar ile İslâm fetih geleneğinin aynı tarihsel hadiseyi retoriksel olarak nasıl farklı kurguladığını ortaya koymayı gaye edinmektedir. Mervânî Emîrliği'nin arabuluculuk rolü, Kafkasya jeopolitiğinde kilit öneme sahip Gürcü komutan Liparit'in serbest bırakılması ve İstanbul'daki caminin onarılıp Abbâsî Halifesi ile Tuğrul Bey adına hutbe okutulması gibi antlaşma maddeleri, sembolik ve diplomatik yönleriyle tahlil edilmiştir. Elde edilen veriler, antlaşmanın Selçuklular açısından sınır güvenliğinden ziyade, Bizans İmparatorluğu başkentinde Sünnî İslâm dünyasının meşru lideri olarak tanınma gayesi taşıdığını ve bu sürecin 1055'teki Bağdat harekâtının fikri altyapısını hazırladığını göstermektedir. Makale, 1048 diplomatik müzakerelerinin XI. yüzyıl Türk-Bizans münasebetlerinin teşekkülündeki belirleyici rolünü tayin etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pasinler Savaşı, Büyük Selçuklu-Bizans ilişkileri, Selçuklu Diplomasisi, Tuğrul Bey, Mervânîler.

ABSTRACT

The 1048 Battle of Pasinler (Kapetron) represents significantly more than a mere military confrontation between the Great Seljuk Empire and the Byzantine Empire; it constitutes a foundational phase that initiated the processes of diplomatic recognition and the construction of ideological legitimacy for both political powers. This study examines the post-battle diplomatic activities, embassy exchanges, and treaty stipulations through a comparative approach, utilizing the intersecting texts of Christian and Islamic historiography. The research aims to reveal how imperial-centric and regional narratives, alongside the Islamic conquest tradition, constructed divergent rhetorical accounts of the identical historical event. The mediating role of the Marwanid Emirate, the release of the Georgian commander Liparit IV of Kldekari a figure who has importance in the Caucasus geopolitics and treaty conditions such as the restoration of the mosque in Constantinople to have the khutba recited in the names of the Abbasid Caliph and Tughril Beg, are analyzed in terms of their symbolic and diplomatic dimensions. The findings demonstrate that, from the Seljuk perspective, rather than constituting the border security; it aimed at securing recognition as the legitimate leader of the Sunni Islamic world within the Byzantine capital, thereby establishing the ideological infrastructure for the 1055 entry into Baghdad. Ultimately, the article determines the decisive role of the 1048 diplomatic negotiations in the formation of eleventh century Turco-Byzantine relations.

Keywords: Battle of Pasinler (Kapetron), Great Seljuk-Byzantine, Diplomacy of Seljuks, Tughril Beg, Marwanids.

Published by Erzurum Technical University. This is an open-access article under the CC BY-NC-ND license
Erzurum Teknik Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır. Bu makale CC BY-NC-ND lisansı altında açık erişimli bir makaledir. (http://creativecommons.org/licenses/bync-nd/4.0).

Giriş

Büyük Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ilk büyük askerî karşılaşma olan Pasinler Muharebesi (18 Eylül 1048), Türk-Bizans ilişkilerinin tarihsel seyrinde birden fazla mânâ barındıran bir dönüm noktasıdır. Söz konusu muharebeyi yalnızca bir akın ve yağma hareketinin doğal sonucu veya planlı bir fetih politikasının ilk adımı olarak kabul etmek, hadisenin tarihsel derinliğini tek boyutlu bir yaklaşımla ele almak olacaktır. Aslında Pasinler, Kafkasya ve Doğu Anadolu coğrafyasında hâkimiyet dengelerinin yeniden şekillendiği, bölgesel dönüşümün en keskin kırılma noktasını oluşturmaktadır. Bu tarihsel kavşak noktasında Selçuklu, Bizans[1] ve Mervânî[2] gibi birbirinden farklı siyasi teşekküllerin hesapları iç içe geçmiş, muharebenin kendisi, ilerleyen süreçte çok daha kapsamlı diplomatik neticeler doğuracak olan müzakerelere zemin hazırlamıştır.[3]

Türk tarih yazımında Pasinler Muharebesi'ne ilişkin çalışmalar büyük ölçüde iki eğilim çerçevesinde şekillenmiştir. Bunlardan ilki, savaşı Anadolu coğrafyasının Türkleşme ve İslâmlaşma sürecinin başlangıcı olarak konumlandıran dinî bir okuma biçimidir ki bu yaklaşım Pasinler'i, Malazgirt'e giden yolun ilk temel taşı olarak değerlendirme eğilimindedir. İkincisi ise meseleye askerî tarih penceresinden bakan ve savaşın teknik boyutlarıyla öncelikle alakadar olan çalışmalardır.[4] Bu iki eğilim arasında önemli bir boşluk hali hazırda devam etmektedir. Muharebeden hemen sonra yürütülen diplomatik süreç elçilik teatisi, barış müzakereleri, anlaşma şartları ve bu şartların iki taraf için taşıdığı mânâ bütünüyle ele alınıp karşılaştırmalı bir kaynak tetkikine dayalı olarak henüz incelenmemiştir. Ö. Subaşı'nın ve U. Güner'in çalışmaları, mevcut Türkçe literatür içinde savaş ve sonuçlarını ele alan makaleler olma özelliğini taşımakla birlikte, diplomatik sürecin kaynak karşılaştırmalı tahlilini gerçekleştirmemektedir.[5]

Yabancı literatür tetkik edildiğinde ise tablonun kısmen farklılaştığı görülmektedir. Genellikle Skylitzes'in *Synopsis Historiarum*'una dayanan Bizans tarihi çalışmaları muharebeyi ele almaktadır.[6] Aristakes

---

[1] Roma İmparatorluğu'nun ağırlık merkezini Nikomedia'ya (İzmit) taşıyan Diocletianus (284-305) bu jeopolitik değişimin öncüsü olsa da Doğu Roma'nın (Bizans) kurumsal temelleri asıl olarak I. Konstantinos (306-337) devrinde atılmıştır. Kavimler Göçü'nün etkisiyle 395'te ikiye bölünen imparatorluğun Batı tarafı 476'da Cermen istilalarıyla çökerken, askerî ve diplomatik manevraları sayesinde ayakta kalan Bizans, Roma'nın tek meşru varisi olarak tarih sahnesindeki varlığını devam ettirmiştir. I. Justinianus devrinde zirvesini yaşayan imparatorluk için II. Basileios'un ölümü, Selçukluların tarih sahnesine çıktığı bir evrede derin bir kırılma yaratmıştır. Öte yandan I. Aleksios Komnenos'un 1081'de tahta çıkışına kadar geçen sürede devlet, içeride azledilmiş komutanların (1042-1047) isyanlarıyla, dışarıda ise Tuna boylarındaki Peçenekler, topraklarını yağmalayan Normanlar ve Anadolu'ya askerî harekâtlar düzenleyen Selçuklular ile çok cepheli bir mücadele vermek zorunda kalmış ve ciddi bir buhrana sürüklenmiştir. Bk. Işın Demirkent, "Bizans", *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 1992, 230-244; Georgi Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi,* Çev: F. Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2023, s. 293-316; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, TTK Yayınları, Ankara 2023, s. 8-9.

[2] Mervânî Hanedanlığı, X. yüzyılın son çeyreğinde el-Cezîre bölgesinin kuzeydoğusundaki dağlık coğrafyada mukim Hamîdiyye (veya Harbuhtî) aşiretine mensup Bâz b. Dostık riyasetinde teşekkül etmiştir. Bk. Ebû Şücâ' Zahîrüddîn Muhammed b. Hüseyn Rûzrâverî, *Zeylü tecâribi'l-ümem*, (The Eclipse of the Abbasid Caliphate, III içinde), Nşr: H. F. Amedroz–D. S. Margoliouth, Oxford, 1921, s. 83-84. Hamdânîlerin çöküşüne müteakip kısa süre zarfında Diyarbakır ve çevresinde hâkimiyet tesis eden bu siyasi teşekkül, Meyyâfârikîn'i merkez ittihaz eden bir emîrlik hüviyeti kazanmıştır. Bâz'ın vefatının ardından idareyi devralan yeğeni Ebû Ali Hasan b. Mervân devrinde idarî anlamda daha kurumsal bir yapıya bürünen Mervânîler, nüfuz sahalarını el-Cezîre'nin kuzey kesimlerine dek genişletmişlerdir. Bizans, Abbâsî ve Büveyhîler ile çok yönlü diplomatik münasebetler geliştiren ve özellikle Emîr Nasrüddevle devrinde siyasi gücünün zirvesine ulaşan emîrlik, Selçukluların bölgeye intikal ettiği XI. yüzyılın ikinci yarısında el-Cezîre bölgesinin en güçlü siyasi oluşumları arasında yer almaktaydı. Bk. İbnü'l-Ezrak, el-Farıki. *Mervani Kürtleri Tarihi,* Çev: M. E. Bozarslan, Koral Yayınları, İstanbul, 1975, s. 69.

[3] Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1976, s. 56; Andrew C. S. Peacock, *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu, (Yeni Bir Yorum),* Çev: Z. Rona, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s. 158.

[4] Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008, s. 121-123; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi,* TTK Yayınları, Ankara 2020, s. 48; Ömer Subaşı, "Tarihi Kaynaklar Işığında Kaputru Savaşı," *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, cilt XLIV, 2010, s. 247-270. Umut Güner, "1048 Hasankale (Pasinler) Savaşı ve Sonuçları," *KOUSBAD,* cilt XV, 2022, s. 69-78.

[5] Güner, a.g.m., s. 69-78.

[6] Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historiarum, II,* Yay: I. Bekker, CSHB, Bonn 1839, s. 579-580; Mikhael Attaleiates, *Tarih,* Çev: B. Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 55-56; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, Çev: B. Umar, Arkeoloji ve Sanat

Lastivertsi ve Urfalı Mateos'un Ermeni anlatıları ise bölgesel tarih çalışmalarında kısmen ele alınmaktadır.[7] Fakat bu çalışmaların neredeyse tamamı İslâm kaynaklarıyla sistematik bir karşılaştırma yapmaktan kaçınmakta veya bunu yapabilecek yöntemsel donanımdan yoksun kalmaktadır. Bu eksiklik, tarih yazımı açısından mühim sonuçlar doğurmaktadır. Her kaynak geleneği, diplomatik süreci kendi iç mantığı ve okuyucu kitlesinin beklentileri doğrultusunda çerçevelemekte, bu çerçeveleme farkları ise yeterince görünür kılınmamaktadır.

Bu makale, söz konusu boşluğu doldurmak gayesiyle Pasinler Muharebesi sonrası diplomatik süreci iki farklı kaynak geleneğinin (Hristiyan ve Müslüman) karşılaştırmalı okuması üzerinden çözümlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel soruları şu şekildedir: Her iki farklı kaynak geleneği savaşın sonucunu ve diplomatik süreci nasıl ele almaktadır? Kaynaklar arasındaki anlatı farkları ne mânâya gelmektedir? Müzakere sürecinde Mervânî Emîri Nasrüddevle'nin arabuluculuk rolü nasıl değerlendirilmelidir? İstanbul'daki cami tamiri, Liparit meselesi ve hutbe şartı gibi anlaşma maddeleri her iki taraf açısından hangi siyasi kazanımları temsil etmektedir?[8]

Makalenin birincil kaynak çerçevesini Ioannes Skylitzes, Aristakes Lastivertsli, Urfalı Mateos ve İbnü'l-Esîr'in eserleri oluşturmaktadır. Bu kaynaklara ek olarak, Mikhael Attaleiates, Ioannes Zonaras, Azîmî, Hüseynî ve İbnü'l-Cevzî'nin eserleri de inceleme kapsamında sıklıkla ele alınmıştır. Çalışmanın bütününde, birbirinden farklı dil ve kültür geleneklerinin aynı diplomatik olayı nasıl farklı biçimlerde kurguladığını ortaya koymak ve bu kurguların tarihsel olarak ne mânâya geldiğini sorgulayan karşılaştırmalı bir kaynak tarihi perspektifi esas alınmaya çalışılacaktır.

Tarihyazımsal Eğilimler ve Yöntem: Hristiyan ve İslâm Kaynak Geleneğinde Anlatı İnşası

Pasinler Muharebesi'ni ve sonrasını anlatan kaynakların karşılaştırmalı tetkikine başlamadan önce bu kaynakların her birinin derinliğini, maksadını, müellifinin konumunu ve dolayısıyla ortaya koyduğu anlatının sınırlılıklarını kavramak gerekir. Bunun nedeni ise Orta Çağ tarih yazımında hiçbir anlatı, olayların tarafsız bir yansıması olmadığı gerçeğidir. Her metin belirli bir okuyucu kitlesine hitap eder, belirli bir siyasi ve kültürel çerçeve içinde şekillenir ve belirli anlatı önceliklerine göre kurgulanır. Bu gerçek, Pasinler gibi birden fazla tarafı doğrudan ilgilendiren bir hadise söz konusu olduğunda özellikle belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Ioannes Skylitzes, XI. yüzyılın sonlarında ve XII. yüzyılın başlarında kaleme aldığı *Synopsis Historiarum*'da, İmparator III. Mikhael döneminden İsaakios I. Komnenos'un iktidarına kadar uzanan bir dönemi ele almaktadır. Skylitzes, bürokratik bir Bizans aydını olarak devlet perspektifinden yazan bir müelliftir. İmparatorluk kurumlarının meşruiyetini ve sürekliliğini ön plana çıkarma kaygısı hadiseleri ele alma mefhumunda belirleyici bir yer tutmaktadır. Pasinler anlatısında Skylitzes, muharebe sürecini ve Bizans komutanları arasındaki anlaşmazlıkları özellikle Aaron ile Katakalon Kekaumenos arasındaki taktiksel görüş ayrılığını ayrıntılı biçimde nakletmektedir.[9] Müellif buna karşın Selçuklu tarafının iç dinamiklerini ve diplomatik sürecin Selçuklu açısından taşıdığı mânâyı büyük ölçüde görmezden gelmektedir. Bu bakış açısındaki yanlılığı, bilinçli bir tahrif olarak görmeyerek askerî ve diplomatik krizleri yalnızca komuta kademesinin kişisel hatalarına indirgemeye eğilimli bir Bizans bürokrat-tarihçisinin doğal anlatı odağı olarak değerlendirmek gerekir.

Aristakes Lastivertsi, XI. yüzyılda yaşayan ve bölgenin Selçuklu hâkimiyetine geçişini bizzat tanıklık ederek aktaran bir din adamı ve tarihçidir. Müellifin eseri, Pasinler öncesi ve sonrası dönemi Ermeni toplulukların gözünden aktaran son derece değerli bir birincil kaynaktır.[10] Müellif eserini 1072-1079 yılları

Yayınları, İstanbul 2008, s. 90.

[7] Lastivertli Aristakes, (2019). *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi,* Çev: İ. Aslan, Post Yayınları, İstanbul 2019, s. 63-65; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi*-Namesi *(952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162),* Çev: H. D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 2019, s. 89-90.

[8] Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih. Cilt IX,* Çev: A. Ağırakça-A. Özaydın, Bahar Yayınları, Ankara 1991, s. 415-423; Ernst Honigman, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı,* Çev: F. Işıltan, İÜEF Yayınları, İstanbul 1970, s. 178.

[9] Skylitzes, a.g.e., s. 579-580.

[10] Aristakes, a.g.e., s. 53-66; Andrew C. S. Peacock, *Great Seljuk Empire*, Edinburgh University Press 2015, s. 20.

arasında kaleme almış ve 1000-1071 yılları arasındaki dönemi, Tondrakian hareketi gibi kilise içi krizler ve Selçuklu istilaları ekseninde bir ilahi ceza olarak anlatmıştır.[11] Urfalı Mateos ise *Vekayinâme*'sini 1120-1140 yılları arasında kaleme alarak, Ermeni topluluklarının maruz kaldığı şiddeti çok daha derin bir dinî çerçeveye oturtmuştur.[12]

Urfalı Mateos'un anlatısında 1048 Pasinler Muharebesi ve öncesindeki Selçuklu akınları, sadece göçebe bir topluluğun askerî yayılımı olarak görmemiş, Hristiyanların işlediği günahlar sonucunda Tanrı tarafından gönderilen eskatolojik bir ceza mekanizması olarak kurgulanmıştır.[13] Mateos, hadiseleri açıklamak için XI. yüzyıl din adamı Yovhannes Kozern'e atfedilen kehanetleri temel bir çerçeve olarak kullanır.[14] Bu apokaliptik metinlerde Selçuklu akıncıları *kan emici canavarlar*, *kanatlı yılanlar* ve *ölümcül nefesi olan bir ejderha* gibi metaforlarla tasvir edilir.[15] Bu apokaliptik söylem, Ermeni topluluklarının travmasını anlamlandırma gayesinin bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Mateos, Ermenilerin çöküşünün sorumlusu olarak Selçuklular ile birlikte onları koruma sorumluluğunu terk eden, Ani'yi 1045'te ilhak ederek Ermeni savunma hattını çökerten Bizanslıları da Tanrı'nın intikamının sebepleri olarak görür.[16] Ermeni müelliflerin anlattığı Pasinler ve Erzen'in tahribi bu apokaliptik anlatı kültürü içinde okunduğunda, verilen 150 bin ölü gibi abartılı rakamların istatistiksel bir veri olmadığı, *yas ve şikâyet* edebiyatının ürünleri olduğu anlaşılmaktadır.[17] Bu durum, Ermeni tarih yazımının savaş sonrası diplomatik süreci neden bütünüyle görmezden geldiğini açıklamaktadır.

Dönemin en önemli Müslüman müelliflerinden olan İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Tarih*'i ise XII-XIII. yüzyıl İslâm tarih yazımının en kapsamlı ve en güvenilir eserlerinden biridir. İbnü'l-Esîr, hadiseleri büyük ölçüde önceki İslâm kroniklerinden ve özellikle de İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazam* isimli eserinden derleyerek nakletmektedir.[18] Pasinler ve sonrasına ilişkin bölümde İbnü'l-Esîr, muharebeden çok diplomatik kazanımlara dikkat çekmekte esir sayısını, ganimetin büyüklüğünü ve barış müzakerelerini ayrıntılı biçimde aktarmaktadır. Onun anlatısında Selçuklu tarafı etkin bir diplomatik aktör olarak konumlanmaktadır. Tuğrul Bey şartlarını belirleyen, Bizans elçileriyle pazarlık yürüten ve nihayetinde İstanbul'a heyet gönderen bir güç olarak gösterilmektedir.[19] Hristiyan kaynaklarında çok fazla üzerinde durulmayan bu ayrıntılar, İbnü'l-Esîr'de diplomatik bir başarının kurucu unsurları olarak sunulmaktadır.

Bu kaynakların hadiseye bakış açılarındaki farkları sistemli bir biçimde tahlil edebilmek için bazı metodolojik ilkelerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu ilkelerden ilki, her kaynağın kendi içindeki tutarlılığı ve aktarım zincirinin güvenilirliği değerlendirilmelidir. Ermeni müelliflerin kayıp rakamlarındaki abartılmış anlatımlarını yalnızca hatalı bilgi verme girişimi olarak kabul etmeden dönemin anlatı kültürü içinde anlamlandırmak gerekmektedir.[20] İkincisi, kaynaklar arasındaki benzer anlatı noktaları özellikle güvenilir bilgi olarak öne çıkarılmalıdır. Mervânî Emîri Nasrüddevle'nin arabuluculuğu, Liparit'in serbest bırakılması ve İstanbul'a heyet gönderilmesi bu türden örtüşen unsurlardandır.[21] Üçüncüsü ise metinlerdeki sessizlikler ve yoklukların dikkatle okunması meselesidir. Skylitzes'in hutbe meselesini neden ayrıntılandırmadığı ya da Aristakes'in diplomatik süreçten ziyade yalnızca yıkım olgusunu neden merkeze aldığı gibi hususlar, en az

[11] Robert W. Thomson, "Aristakes of Lastivert and Armenian Reactions to Invansion", *Armeniea Karin/Erzurum*, Ed: R. G. Hovannisyan, California 2003, s. 73-88.

[12] Tara L. Andrews, "The New Age of Prophecy: The Chronicle of Matthew of Edessa and Its Place in Armenian Historiography," *The Medieval Chronicle,* cilt VI, Brill 2009, s. 105.

[13] Christopher MacEvitt, "The Chronicle of Matthew of Edessa: Apocalypse, the First Crusade, and the Armenian Diaspora," *Dumbarton Oaks Papers,* cilt LXI, 2007, s. 175-176.

[14] Andrews, a.g.m., s. 6-7.

[15] Ara E. Dostourian, *Armenia and the Crusades: Tenth to Twelfth Centuries-The Chronicle of Matthew of Edessa*, Universty Press of America, New York 1993, s. 44.

[16] MacEvitt, a.g.m., s. 172.

[17] Urfalı Mateos, a.g.e., s. 90.

[18] İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 415; Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târihi'l-Ümem'de Selçuklular,* Haz: A. Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 11.

[19] İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 423.

[20] Aristakes, a.g.e., s. 64-65; Urfalı Mateos, a.g.e., s. 90.

[21] İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 423; Attaleiates, a.g.e., 57; Urfalı Mateos, a.g.e., 90. Ayrıca bk. Ebû'l-Fidâ İmadüddîn İsmail b. Ömer, *El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslâm Tarihi, Cilt XII,* Çev: M. Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, s. 156; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali Azîmî, *Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H. 430-538),* Metin, Çev., Notlar ve Açkl.: A. Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 11.

söylenenler kadar değer taşımaktadır.

1045-1048 Dönemi Kafkasya Jeopolitiği ve Diplomatik Arka Plan: Selçuklu-Bizans Sınır Çatışmaları

Pasinler Muharebesi'nin mahiyetini tam mânâsıyla anlayabilmek için söz konusu çatışmaya zemin teşkil eden şartların, özellikle uç boylarında cereyan eden güç mücadelelerinin, Kafkasya'nın sürekli dönüşen siyasi haritasının ve her iki cephedeki dahili dinamiklerin teferruatlı bir şekilde tahlil edilmesi gerekmektedir. 1048 yılında gerçekleşen hadiseler, aniden patlak veren tesadüfi bir karşılaşmanın ötesinde, senelere dayanan bir stratejik yığılmanın neticesi olarak tezahür etmiştir.[22] Bahse konu bu jeopolitik sorun, yalnızca askerî bir gerilimi tırmandırmakla kalmamış, eş zamanlı biçimde köklü bir diplomatik hesaplaşmanın ön koşullarını da şekillendirmiştir.[23]

Büyük Selçuklu Devleti'nin 1040 Dandanakan zaferini müteakip batı istikametinde hızlanan genişleme siyaseti, Bizans İmparatorluğu'nun doğu politikasını temelden sarsan yeni bir jeopolitik durumun teşekkül etmesine sebebiyet vermiştir. Bu süreçte Kafkasya coğrafyası hususi bir ehemmiyet arz etmektedir. Bu durumun nedeni söz konusu bölgenin, mutlak bir Bizans ya da Selçuklu tahakkümünden ziyade, Gürcü prensliklerinin, Ermeni beylerinin, Derbend ve Hazar Denizi kıyılarına hâkim olan Müslüman Şirvanşahlar, Şeddadoğulları gibi beyliklerin nüfuz mücadelelerinin kesiştiği karmaşık bir siyasî manzaraya sahip olmasıydı.[24] İmparator IX. Konstantinos Monomakhos devrinde (1042-1055) Bizans'ın askerî kapasitesinin ciddi biçimde zayıflamış olması, bu coğrafyada bölgesel dengeleri koruma kapasitesini de kısıtlamıştır.[25] İmparatorluğun Doğu sınırlarında XI. yüzyılın ortalarında yaşadığı çöküş, ordunun yapısal bir dönüşüm ve kriz geçirmesiyle doğrudan bağlantılıdır. İmparator IX. Konstantinos Monomakhos, devletin mali yükünü hafifletmek ve geçmişte Georgios Maniakes örneğinde (1042-1043) görüldüğü gibi güçlü askerî komutanların tahtı ele geçirme riskini ortadan kaldırmak maksadıyla, taşra ordularının silahsızlandırılması politikasına yönelmiştir.[26]

Selçuklu akınlarının bölgede sistemli bir şekilde başladığı dönem ise 1045-1046 yıllarına denk gelmektedir.[27] Aynı dönemde imparatorluk hudutlarını Azerbaycan coğrafyasına kadar genişleten Bizans

---

[22] Büyük Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki askerî ve diplomatik münasebetlerin kökeni, Selçuklu siyasi teşekkülünün henüz resmî bir devlet hüviyeti kazanmadığı bir dönemde Anadolu coğrafyasına yöneltilen keşif mahiyetindeki akınlara dayanmaktadır. Bu minvalde tarihsel sürecin ilk ve en stratejik hamlesi, Çağrı Bey'in liderliğinde 1016-1021 yılları arasında Doğu Anadolu hudutlarına icra edilen askerî harekâttır. Bk. Vardan Vardabet, *Türk Fütuhatı Tarihi (889-1269),* Çev: H. D. Andresyan, İÜEF Yayınları, İstanbul 1937, s. 172-173; Simbat, *Başkumandan Simbad Vekayinâmesi (951-1334),* Çev: H. D. Andreasyan, TTK Basılmamış nüsha 1946, s. 18-19; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye),* Trc. ve Notlar: E. Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 25-26; Urfalı Mateos, a.g.e., 48-49.; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri,* cilt I, TTK Yayınları, Ankara 2020, s. 31-32; Cihan Piyadeoğlu, *Çağrı Bey Selçukluların Kuruluş Hikâyesi,* Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 24-29. Çağrı Bey'in emniyetli bir iskân sahası tespit etmek veya mevcudiyet gösterdikleri coğrafyadaki siyasi rakiplerine üstünlük sağlayabilmek adına elzem olan iktisadî kaynağı devşirmek gayesiyle tertip ettiği bu seferin hemen ardından 1028'de Yabgulu (Nâvekiyye, Yâvgiyân) Türkmen kitleleri de Anadolu coğrafyasına nüfuz etmiştir. Bk. Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi,* TTK Yayınları, Ankara 2019, s. 37; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019, s. 18; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans,* TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 7; Sevim ve Merçil, a.g.e., 24. Yabgular ile ilgili daha detaylı bilgi için bk. Ahmed Ateş, "Yabgulular Meselesi", *Belleten,* cilt, CXV, 1965, s. 517-526; Ali Sevim, "Nâvekiyye Türkmenleri Sorunu", *Erdem,* cilt IX, (26), 1996, s. 789-792.

[23] Peacock, a.g.e., s. 158-161; Sevim, a.g.e., s. 43-45.

[24] Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev: A. M. Mansel, Maarif Matbaası, Ankara 1943, S. 396-399; Honigmann, a.g.e., s. 172-176; Sevim, a.g.e., s. 49-50; Ayönü, a.g.e., s.16.

[25] Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of. Islamization From the Eleventh Through the Fifteenth Century*, University of California Press 1971, s. 86.

[26] Michael Angold, *The Byzantine Empire, 1025-1204: A Political History*, (2nd ed.), New York 1997, s. 49.

[27] Alexander Daniel Beihammer, *Byzantium and the Emergence of Muslim-Turkish Anatolia, ca. 1040-1130*, Routledge 2017, s. 74. Tuğrul Bey, Selçuklu Devleti'nin kurulmasının hemen ardından kendisine bağlı olan Selçuklu meliklerini belirli bir bölgenin fethi ile görevlendirdi. Selçuklu Sultanının emri ile harekete geçen melikler kısa zaman zarfında fethetmekle vazifelendirildikleri bölgeleri ele geçirmeye muvaffak oldular. Bk. Sadruddîn Ebû'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali El-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukıyye,* Çev: N. Lügal, TTK Yayınları, Ankara 1943, s. 12; Reşîdüddin Fazlullâh, *Cami'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, Çev: E. Göksu-H. H. Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul, 2010, s. 94-96 Muhammed b. Ali b. Süleyman Er-Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve Âyetü'sürûr,* cilt I-II, Çev: A. Ateş, TTK Yayınları, Ankara 2020, s. 103; Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Alî b. Muhammed el-Bundarî el-İsfahânî, *Zubdetun-Nusra Nuhbatül-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi),* Çev: K. Burslan, TTK Yayınları, Ankara, s. 2023 6; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk*

İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos'un, Gürcü kumandan Liparit sevk ve idaresindeki birlikleri Şeddâdîlerin siyasi merkezi konumundaki Dovin'e yönlendirmesi, Kutalmış'ın askerî müdahalesine zemin hazırladı. Gence civarında vuku bulan çarpışmalarda düşman kuvvetlerini bozguna uğratan Kutalmış, Bizans ordusunu geri çekilmek mecburiyetinde bıraktı.[28] İki devlet arasındaki bu ilk askerî temas, imparatorluk cephesinde ağır bir zayiata sebebiyet verdi. Maktuller arasında Ermeni yardımcı kuvvetlerinin kumandanı Vahram ile oğlu Grigor'un da bulunuyordu.[29] Bu süreçte Tuğrul Bey'in yeğeni Musa Yabgu'nun oğlu Melik Hasan da Azerbaycan üzerinden Vaspurakan'a girmiş ve Zap Suyu kıyısında Bizans kuvvetleri tarafından pusuya düşürülerek hayatını kaybetmiştir.[30] Hristiyan ana kaynaklar hadiseyi Bizans'ın üstünlüğünü sergileyen bir başarı olarak aktarırken,[31] Müslüman kaynaklar Melik Hasan'ın ölümünü İbrahim Yınal'ın akınını fiilen meşrulaştıran bir gerekçe olarak nakletmektedirler.[32] Kaynaklar arasındaki bu farklı bakış açısından hareketle, aynı hadisenin iki taraf için ne denli farklı mânâlar taşıdığını söyleyebiliriz.

Erzen'in tahribi, 1048 seferinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. İbnü'l-Esîr, İbrahim Yınal'ın ganimetle dolu olarak geri dönen akıncılarını ve kente verilen zararı kısaca nakletmektedir.[33] Hristiyan müellifler ise bu sahneye son derece ayrıntılı ve duygusal bir biçimde eğilmektedirler. Erzen'in XI. yüzyılda Anadolu'nun en büyük ticaret merkezlerinden biri olduğunu, pek çok Ermeni ve Süryânî tüccarın burada yerleşik olduğunu aktarmaktadır.[34] Kentin tahrip edilmesinin yarattığı ekonomik ve insani yıkım, kaynaklarda yalnızca bir askerî hadise olmanın ötesine geçerek, bölgenin tarihsel hafızasında yer eden derin bir kopuş olarak gösterilmektedir.

Bizans İmparatorluğu'nun sınır politikasındaki yapısal zaafiyet, askerî kriz ve ordu dönüşümü, 1047 yılında patlak veren Leo Tornikios isyanıyla zirveye ulaşmıştır. Edirne merkezli Balkan askerî aristokrasisinin desteğini alan Tornikios, ordusuyla İstanbul surlarına dayanmış ve İmparator IX. Konstantinos'u tahttan indirmeye çok yaklaşmıştır. Başkenti koruyacak düzenli bir garnizonun bulunmaması nedeniyle imparator, Doğu sınırındaki birliklerin önemli bir kısmını merkeze çağırmak zorunda kalmıştır. 1047 Noel'inde Tornikios isyanı rüşvet ve siyasi manevralarla bastırılıp lideri kör edilse de[35] Bizans'ın Doğu sınırları Selçuklu öncü kuvvetleri olan İbrahim Yınal komutasındaki Türkmen kitlelerine karşı tamamen savunmasız bırakılmıştır. Skylitzes de bu durumu açıkça belirtmekte ve Bizans komutanları Aaron ile Katakalon Kekaumenos arasındaki taktiksel görüş ayrılığını da bu zaafiyetin bireysel yansımaları olarak nakletmektedir.[36]

Selçuklu tarafında ise tablo çok farklıdır. İbnü'l-Esîr'in aktardığına göre İbrahim Yınal'ın komutasındaki kuvvetler, Mâverâünnehir'den yeni gelen ve henüz yurt edinememiş büyük Oğuz gruplarından meydana

---

Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı), Çev: Y. Yücel-B. Yediyıldız, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 9; Derya Coşkun, "Tuğrul Bey'in Hâkimiyet Mefkûresi Bağlamında Kafkasya'daki Faaliyetleri," *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, cilt VI, 2020, s. 10. Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ilk diplomatik temas ise bu sırada dolaylı yollarla gerçekleşti. Tuğrul Bey Ağustos-Eylül 1042'de Büveyhî Emîri Celâlüddevle'nin, Abbâsî Halifesi'ne karşı yaptıkları sonrasında 1043-1044'te Celâlüddevle'ye bir elçi ile mektup göndererek Irak'a gelme niyetinde olduğunu söyledi. Tuğrul Bey bu durumu yine bir mektupla, Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos'a da bildirdi. Bk. İbn Kesîr, a.g.e., s. 142; Azîmî, a.g.e., s. 6-7. Burada unutulmaması gereken husus; Bizans İmparatoru'na bu tarihte gönderilen mektubun içeriği ile ilgili kaynaklarda yeterli bilginin mevcut olmadığıdır.

[28] Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar),* Çev: H. D. Andreasyan, Yay. ve Haz: E. Merçil, TTK. Yayınları, Ankara 2003, s. 283-dpn. 45; Azîmî, a.g.e., s. 9; Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi (Türk Dünya Nizamının Milli İslâmi ve İnsânî Esasları), Cilt I-II,* Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969, s. 203.

[29] Simbat, a.g.e., s. 31; Zonaras, a.g.e., s. 89-90; Urfalı Mateos, a.g.e., s. 82; Sevim, a.g.e., s. 46-47; Coşkun, a.g.m., s. 12.

[30] Skylitzes, a.g.e., s. 574; İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 415; Nikeforos Vryennios, *Ylê Istorias, Dêmêtrês Tsougkarakês-Despoina Tsougklidou,* Atina, Çev: O. Kazanlı, *Tarihi Hatıralar.,* TTK Basılmamış nüsha 1996, s. 73-Türkçe çev: 36; Zonaras, a.g.e., s. 88; Joseph Laurent, *Byzance Et Les Turcs Seldjoucides Dans l'Asie Occidentale Jusqu'en 1081*, Paris-Nancy 1913, s. 22; Xavier Jacob, *Les Turcs Au Moyen-Age*, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 81.

[31] Zonaras, a.g.e., s. 90; John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057,* İng. Çev: J. Wortley, Cambridge University Press, 2010, s. 421-422.

[32] İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 415; Azîmî, a.g.e., s. 10. Ayrıca bk. Beihammer, a.g.e., s. 77.

[33] İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 415-416. Ayrıca bk. Azîmî, a.g.e., s. 10; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 11.

[34] Simbat, a.g.e., s. 33; Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 423-424; Aristakes, a.g.e., s. 65; Urfalı Mateos, a.g.e., s. 86-87; René Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi,* Çev: S. Dolanoğlu, Aras Yayınları, İstanbul 2005, s. 574.

[35] Urfalı Mateos, a.g.e., s. 84-85; John Julius Norwich, *Bizans II Yükseliş Dönemi (MS 803-1081),* Çev: S. H. Riegel, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2013, s. 247-250.

[36] Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 425. Ayrıca bk. Xavier, a.g.e., s. 84; Grousset, a.g.e., s. 575.

gelmekteydi.[37] Bu bilgi, akının yalnızca stratejik bir hamle olmadığını aynı zamanda iç dinamiklerle de bağlantılı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Tuğrul Bey, bu kitleleri Batı'ya yönlendirerek hem onlara geçim imkânı sağlamayı hem de Bizans sınırına baskı uygulamayı amaçlamış olmalıdır.

Mervânî Emîrliğinin bu dönemde oynamaya başladığı arabulucu rol de savaş öncesi diplomatik arka planın önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Diyarbakır merkezli Mervânî Hanedanlığı, Selçuklular ve Bizans arasındaki geçiş bölgesinde stratejik bir konumda bulunmaktaydı. Mervânî Emîri Nasrüddevle'nin hâkimiyetin en bariz alameti olan hutbede Büveyhî metbuiyetini terk ederek Tuğrul Bey'in ismini zikrettirmeye başlaması,[38] bölgede dönüşmekte olan siyasi güç dengelerini vaktinden evvel ve isabetle tahlil ettiğinin göstergesidir ve Pasinler sonrasında üstleneceği arabuluculuk rolünün de anlaşılması için bu arka plan belirleyici bir önem taşımaktadır.[39]

Askerî Karşılaşmanın Retoriksel Dönüşümü: Pasinler Muharebesi'nin Mütekâti Metinlerdeki Yansımaları

Pasinler Muharebesi'nin kendisi, kaynaklar arasındaki en belirgin anlatı farklarının yaşandığı hadiselerden biridir. Savaşın tarihi meselesi bile başlı başına kaynak kritiği açısından önemli bir örnek oluşturmaktadır: Skylitzes muharebeyi ikinci indiksiyon yılının Cumartesi, 18 Eylül'ünde gerçekleştiğini kaydetmektedir. Fakat 1048 yılında 18 Eylül bir pazar gününe denk gelmektedir. İbnü'l-Esîr ise olayı H. 440 yılına tarihlendirmektedir. Bu tutarsızlığı çözmeye yönelik en makul öneri, muharebenin 17 Eylül Cumartesi akşamı başlayıp sabaha kadar sürdüğü tezine dayanmaktadır.[40] Bu tarihsel belirsizlik, bizlere yalnızca kronolojik bir sorun olmanın ötesine geçerek metodolojik açıdan son derece öğretici bir örnek sunmakla birlikte Orta Çağ kaynaklarının birbirini teyit ettiği durumlarda bile ayrıntıların ne ölçüde titizlikle değerlendirilmesi gerektiğini açıkça göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Skylitzes, muharebe sırasında gerçekleşen hadiseleri aktarırken Bizans saflarındaki komuta kargaşasına özellikle dikkat çekmektedir. Aaron ile Katakalon Kekaumenos arasındaki taktik anlaşmazlık, anlatının en önemli nüansı haline gelmektedir. Kekaumenos, Selçuklu kuvvetlerinin toparlanmadan önce derhal harekete geçilmesini savunurken Aaron takviye kuvvetlerin gelmesini beklemeyi tercih etmektedir. İmparator'un savunmacı stratejiyi onaylaması Skylitzes'e göre mühim bir hata olarak nakledilmektedir.[41] Bu bakış açısı, Skylitzes'in aslında imparatorluk idaresinin askerî kararlar üzerindeki olumsuz müdahalesini dolaylı biçimde eleştirdiğine işaret edebilir. Muharebenin sonucunu belirleyen asıl etkenin Selçukluların üstünlüğünden ziyade Bizans komuta düzeyindeki kargaşadan kaynaklandığını öne çıkarmanın, kurumsal bir öz eleştiri niteliği taşıdığı söylenebilir.

Ermeni vekayinamelerinde ise muharebenin askerî safahatı arka planda kalırken, yukarıda da temas edildiği üzere bizzat yıkımın yarattığı enkaz merkeze alınmaktadır. Erzen'in uğradığı tahribat ile ardından yaşanan sivil kayıplar, son derece canlı ve dramatik bir dille nakledilmiştir. Öyle ki söz konusu kaynakların aktardığı Pasinler, sıradan bir muharebe hudutlarını aşarak, Ermeni Hristiyan topluluklarının varoluşsal

---

[37] İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 415. Ayrıca bk. S. Grigoreviç Agacanov, *Oğuzlar,* Çev: E. N. Necef, A. Annaberdiyev, Selenge Yayınları, İstanbul 2004, s. 319.

[38] Pasinler Zaferi'nin hemen öncesinde Tuğrul Bey'in, bölgesel otoritesini tesis ve tahkim etme stratejisinin bir parçası olarak Mervânî Emîri'ne elçi gönderdiği ve onu Selçuklu hâkimiyetini tanımaya davet ettiği, Süryani müellif Abû'l Farac tarafından nakledilmektedir. Müellifin ifadelerine göre, bu diplomatik temasa olumlu yaklaşan Mervânî Emîri, Selçuklu elçisine büyük bir hüsnükabul göstermiştir. Emîr, itaat ve tâbiîliğinin bir göstergesi olarak elçiye otuz balya kıymetli kumaş, beş yüz altın dinar, otağ tefrişatında kullanılan nadide perdeler ile askılar, çeşitli ticari mallar taşıyan on katır, cins bir Arap atı ve Bizans'ın otuz bin dinar fidye ödemeyi taahhüt etmesine mukabil serbest bırakılmayan bir Bizans aristokratını hediye etmiştir. Bk. Gregory Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi,* cilt I, Çev: Ö. R. Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 304.

[39] Köymen, a.g.e., s. 56; Turan, a.g.e., s. 123; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157), Cilt I,* İsam Yayınları, İstanbul 2021, s. 98-99.

[40] Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 425; İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 415. Muharebenin kronolojisine dair literatürde ihtilaf mevcuttur. O. Turan ve O. G. Özgüdenli 18 Eylül 1048 tarihini işaret ederken, bk. Turan, a.g.e., s. 122; Özgüdenli, a.g.e., s. 98. M. A. Köymen, 18 Eylül 1049'u kabul etmektedir. Bk. Köymen, a.g.e., s. 56. Fakat dönemin birincil kaynakları 1048 yılını teyit eder. Azîmî ve Mikhael Attaleiates'in kayıtları Eylül 1048 tarihini kuvvetlendirmektedir. Bk. Azîmî, a.g.e., s. 10; Attaleiates, a.g.e., s. 55. Bu nakillere, Ermeni müellif Urfalı Mateos'un savaşın cumartesi günü yaşandığına dair sunduğu teferruat eklendiğinde, söz konusu muharebenin 17 Eylül 1048 Cumartesi günü cereyan ettiği sonucuna varılmaktadır. Bk. Urfalı Mateos, a.g.e., s. 89-90.

[41] Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 423-425.

çöküşünün başlangıç sahnesini oluşturmaktadır.[42] Savaşın ardından 700 kilisesi olan, zengin ve güzel şehri Türklerin kılıçtan geçirdiği, 150 bin kişinin öldürüldüğü gibi abartılı rakamlar, tarihsel gerçekliği yansıtmaktan çok bu çöküşün dramatik boyutunu anlatmaya yönelik bir çaba işlevi görmektedir.[43] Ermeni müelliflerin nakillerinde Bizans idaresi de eleştirilmekte ve Ermeni halkları korumakta başarısız olan imparatorluk eleştirilerin hedefi haline gelmektedir.

İslâm kaynaklarının muharebe anlatısı ise Hristiyan kaynaklardan belirgin şekilde ayrışmaktadır. Bu kaynaklar savaşın taktiksel boyutlarından ziyade ele geçirilen ganimet ve esirlerin büyüklüğüne ağırlık vererek, İbrahim Yınal'ın 100 bin esirle döndüğünü ve ganimetin 10 bin sığırla taşındığını nakletmektedirler.[44] Bu rakamlar, Hristiyan kaynaklardaki bazı abartılı ifadelerle kıyaslandığında farklı yönde işleyen lakin benzer nitelikteki bir anlatı işlev üstlendiklerini göstermektedir. Müslümanlar için muharebe, Selçuklu askerî kapasitesinin Bizans karşısındaki ilk büyük sınavını temsil etmektedir ve bu sınav muzaffer biçimde tamamlanmıştır. Bu iki farklı bakış açısı, savaşın ardından kurulan diplomatik sürecin nasıl okunacağını da doğrudan belirlemektedir ki güçlü bir galip, müzakere masasında şartlarını dayatma konumundadır.

Muharebe sonucunun değerlendirilmesinde kaynaklar arasındaki en ilginç benzerlik, Gürcü komutan Liparit'in esir alınması meselesinde ortaya çıkmaktadır. Bizans kaynakları, Liparit'in hem savaşın en mühim müttefiklerinden biri hem de imparatorun fidye için girişimlerde bulunduğu bir figür olduğunu aktarmaktadır.[45] Ermeni müellifler ise Liparit'i bölgede kendi topluluklarını gerçek anlamda korumayan bir Bizans vassalı olarak görmekte, onun esir düşmesini bölgesel dengelerin ne ölçüde çöktüğünün kanıtı olarak nakletmektedir.[46] Müslüman kaynaklar ise Liparit'in esaretini Selçukluların diplomatik kozlarından biri olarak sunmakta, bu kozu Tuğrul Bey'in müzakereler sırasında nasıl kullandığına odaklanmaktadır.[47] Bu üçlü bakış açısından hareketle, aynı figürün üç farklı anlatıda nasıl bambaşka mânâ taşıdığı söylenebilir.

XI. yüzyıl Gürcü siyasi hayatında Kral IV. Bagrat'ın düşmanı ve stratejik Kldekari-Trialeti havalisinin hâkimi olan Liparit Baghvashi'nin konumu, kaynaklarda sıklıkla yansıtıldığı üzere yalnızca bir komutanın esareti ya da sıradan bir mübadele hadisesi olarak değerlendirilemez. Bizans İmparatorluğu, doğu sınırlarında birleşik bir Gürcü Krallığı'nın oluşturabileceği tehdidi ortadan kaldırmak ve Kafkasya'daki nüfuzunu güçlendirmek maksadıyla Liparit'i bölgesel bir vekil unsur olarak istihdam etmiştir. 1046'da Bizans'ın askerî ve diplomatik desteğini alan Liparit, Sasireti Muharebesi'nde Kral IV. Bagrat'ın ordusunu ağır bir hezimete uğratarak Tiflis'i zapt edip kralı Batı Gürcistan'a çekilmeye zorlamıştır.[48] Onu Kafkasya'nın Gürcistan Başkumandanı ve Bizans'ın *magistros* unvanına sahip en önemli müttefiki konumuna taşıyan bu hadiseler dikkate alındığında[49] Liparit meselesinin muharebe öncesi ve sonrasındaki gelişmeler ışığında, Kafkasya jeopolitiği ekseninde yeniden tahlil edilmesi önemlidir. Böylesi bir tahlil, hadisenin uluslararası ilişkiler boyutunu aydınlatmakla kalmayıp, Selçuklu diplomasisinin çok aktörlü bu zeminde elde ettiği büyük başarıyı açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla 1048'de Pasinler'de Liparit'in Selçuklular tarafından esir alınması, Bizans'ın sadece önemli bir komutanını kaybetmesi anlamına gelmemekte bunun yanında 1046'dan itibaren titizlikle inşa ettiği Kafkasya stratejisinin bir anda çökmesi mânâsına gelmekteydi. Bizans için Liparit'in fidye ile kurtarılması, Kafkasya'daki vekâlet savaşının devamı için hayati bir meseleydi. Selçuklular açısından bakıldığında ise Liparit, Bizans'ı masaya oturtacak en büyük diplomatik koz olarak görülüyordu.

Muharebe anlatılarının bütünü tahlil edildiğinde şu tespit yapılabilir: Pasinler, her iki kaynak geleneği için de askerî bir hadisedir, fakat bu hadisenin anlattığı şey birbirinden kökten farklıdır. Bizans kaynakları için

---

[42] Simbat, a.g.e., s. 33; Aristakes, a.g.e., s. 65; Urfalı Mateos, a.g.e., s. 86-87.

[43] Simbat, a.g.e., s. 33; Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 424; Father Michael Chamich, *History of Armenian, From B.C. 2247 to the of Christ 1780, or 1299 of the Armenia Era,* Tran: J. Avdall, Calcuta 1827, s. 138; Grousset, a.g.e., s. 574.

[44] İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 415; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 11.

[45] Skylitzes, a.g.e., s. 579-580; Attaleiates, a.g.e., s. 55-56; Zonaras, a.g.e., s. 90.

[46] Vardan, a.g.e., s. 175; Aristakes, a.g.e., s. 65; Urfalı Mateos, a.g.e., s. 89-90.

[47] İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 415; Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, *Camiu'd Düvel: Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları,* cilt I, Çev. A. Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2000, s. 16-17; Azîmî, a.g.e., s. 8.

[48] *Mat'iane Kartlisa (The Chronicle of Kartli),* Trans: Arrian Chant'uria, Artanuji Publishing, Tbilisi 2014, 156-157; Robert W. Thomson, *Rewriting Caucasian History the Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicle the Original Georgian Texts and the Armenian Adaptation,* Clarendon Press, Oxford 1996, s. 293.

[49] Werner Seibt, "Liparites als "byzantinischer" Familienname in der Komnenenzeit," *Dedicatio. Ist'oriul-pilologiuri dziebani (Festschrift Mariam Lortkipanidze),* 2001, s. 123-131.

Pasinler, kurum içi yanlış karar alma mekanizmalarının bir ürünüdür ve diplomatik yollarla aşılabilir bir krizdir. Ermeni müellifler için varoluşsal bir yıkımın başlangıcını simgelemekte ve bu yıkımın sorumlusu olarak hem Selçuklular hem de koruyuculuk iddiasındaki Bizans İmparatorluğu görülmektedir. Müslüman kaynaklar için ise Pasinler, Selçukluların batıdaki büyük güçle baş edebileceklerini ispat ettikleri ve ardından gelen diplomatik süreci güçlü bir konumdan idare edebilecekleri bir zafer kapısıdır.

Çok Aktörlü Diplomasinin İşleyişi: Mervânî Arabuluculuğu Çerçevesinde Elçilik Teatisi ve Esir Mübadelesi

Pasinler Muharebesi sonrasında yürütülen diplomatik süreç, Selçuklu-Bizans ilişkileri tarihinde gerçek mânâda bir ilktir. İki tarafın birbirini askerî güç olarak tanıdığı ve karşılıklı diplomatik araçlar üzerinden müzakereye oturduğu ilk örnek bu dönemde ortaya çıkmaktadır. Bu sürecin idaresi son derece karmaşık bir yapı arz etmekte olup, ikili ve doğrudan bir münasebetin hudutlarını aşarak, üçüncü aktörlerin özellikle de Mervânî Emîrliği'nin aracılığıyla tesis edilen dolaylı bir diplomatik kanalı kapsamaktadır.[50]

Bizans İmparatoru IX. Konstantinos, barış teklifini iletme konusundaki ilk girişimi, bölgede köklü ilişkileri olan Mervânî Emîri Nasrüddevle Ahmed'i devreye sokarak gerçekleştirdi. Nasrüddevle, bu dönemde hem Tuğrul Bey hem de Bizans sarayıyla ilişkilerini sürdüren ve her iki tarafça güvenilir bir aracı olarak kabul edilen önemli bir isimdi. Kaynakların aktarımından anlaşıldığına göre Nasrüddevle, imparatorun barış teklifini Tuğrul Bey'e iletmiş, Selçuklu sultanı ise müzakere isteğini olumlu karşılayarak görüşmelerin devam etmesi için mukabelede bulunmuştur.[51] Nasrüddevle'nin bu süreçteki rolü, onu yalnızca bir haberci konumunun ötesine taşımaktadır. Emîrin diplomasi becerisi ve her iki tarafa da güven veren konumunun, müzakerelerin olumlu bir seyir izlemesinde belirleyici bir etken olduğu söylenebilir.

Müzakere sürecinin bir sonraki halkasını Bizans İmparatoru'nun barış talebi ve Tuğrul Bey'in İstanbul'a heyet gönderilmesini kabul etmesi oluşturmaktadır. Kaynaklar, imparatorun Liparit için fidye teklif ettiğini ve Selçuklu tarafının bu teklifi kabul etmediğini aktarmaktadır.[52] İbnü'l-Esîr ise Tuğrul Bey'in Liparit'i serbest bırakma kararının ardından yatan temel nedenin fidye tahsilatından ziyade, bütünüyle diplomatik bir lütuf ve siyasi bir jestte bulunma gayesi olduğunu nakletmektedir.[53] Bu iki anlatı arasındaki fark son derece önemlidir. Bizans kaynaklarında Liparit'in iadesi bir fidye meselesi olarak kurgulanmaktadır ve bu kurgu, Bizans'ın esirini geri almak için ödeme yaptığı izlenimini doğurmaktadır. İbnü'l-Esîr'in naklinde ise Selçuklu tarafı, gücünden emin olduğu için fidyeye gerek duymadan iade yapabilen bir güç olarak öne çıkmaktadır. Liparit meselesi bu açıdan ele alındığında bir esir takasının ötesine geçmekte iki tarafın diplomatik güç dengesi üzerine yürüttüğü sembolik bir müzakereye dönüşmektedir.

İstanbul'a gönderilen Selçuklu elçilik heyetinin başında Şerif Ebü'l-Fazl Nasr'ın[54] bulunduğu kaynaklarda nakledilmektedir. Bu heyet, Bizans başkentinde ciddi bir karşılama töreniyle kabul edilmiş, müzakereler haftalarca sürmüştür.[55] Hristiyan kaynaklar bu heyetin İstanbul'daki varlığını kabul etmekle birlikte

---

[50] Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi,* cilt I, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016, s. 24; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi,* s. 255-256.

[51] Abû'l Farac, a.g.e., s. 304-305; Müneccimbaşı, a.g.e., s. 17; Attaleiates, a.g.e., s. 56; Zonaras, a.g.e., s. 91; Mevdudî, *Selçuklular Tarihi,* Çev: A. Genceli, Hilal Yayınları, Ankara 1971, s. 181; Köymen, a.g.e., s. 56; Turan, a.g.e., s. 123; Özgüdenli, a.g.e., s. 98-99.

[52] Attaleiates, a.g.e., s. 56; Zonaras, a.g.e., s. 91. Dönemin kaynakları, imparatorun söz konusu elçilik heyeti aracılığıyla Tuğrul Bey'e kıymetli armağanlar gönderdiğini kaydetmektedir. Nakillere göre Sultan Tuğrul Bey, imparator tarafından gönderilen tüm hediyeleri ve ödenen fidyeyi Liparit'e bağışlayarak, kendisine yaşadığı mağlubiyetten ibret almasını ve bundan böyle Türklerle askerî bir çarpışmaya girmemesini söylemiştir. Bk: Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 426.

[53] İbnü'l-Esîr, a.g.e., 423.

[54] Tuğrul Bey'in Bizans İmparatoru'na gönderdiği elçinin adı Bizans kaynaklarında "Serifês" olarak geçmektedir. Bk. Zonaras, a.g.e., s. 91.

[55] İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 423; İbn Kesîr, a.g.e., 156; Azîmî, a.g.e., s. 11; Şemsu'd-Din Ebû'l-Muzaffer Yusuf b. Kızoğlu Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular,* Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Haz, A. Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 35; Yinanç a.g.e., s. 42-43. Sübkî'nin kayıtlarına göre Tuğrul Bey, elçilik heyetini Bizans imparatoruna değil, Rum Kraliçesine göndermiştir. Bk. Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali Sübkî, *Tabaḳâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ, I-X,* Nşr: M. M. et-Tanâhî-A. M. el-Hulvî, Kahire 1964-76, s. 389-390. O. Turan, kaynaklardaki bu farklılığı taraflar arasında akdedilen ikinci bir antlaşmanın mevcudiyeti ile izah etmektedir Bk. Turan, a.g.e., s. 124-125. İbn Hallikân da elçi Şerif Nasr'ın Kraliçe Theodora'nın huzuruna çıktığını belirtir. Müellifin nakline göre elçi, İstanbul'daki camide cuma hutbesinin Abbâsî Halifesi el-Kâim-Biemrillâh adına okutulması hususunda müsaade talep etmiş bu iznin tahsisi Fâtımîleri rahatsız ederek Bizans-Fâtımî diplomatik münasebetlerinin zedelenmesine sebebiyet vermiştir. Bk. Aḥmad b. Muḥammad b. İbrâhîm b. Abû Bakr İbn Hallikân, *Biographical Dictionary, III,* Trs: Mac G. de Slane, Beyrut 1970, s. 227. Öte yandan Azîmî, hutbe hadisesini 1055-1056 yılı olayları meyanında zikretmekte ve o da antlaşmanın Theodora ile tesis edildiğini

görüşmelerin içeriğine ilişkin fazla ayrıntı sunmamaktadır.[56] Müslüman müellifler ise müzakerelerin hangi konular üzerinde yürütüldüğünü ve anlaşma şartlarının nasıl belirlendiğini çok daha ayrıntılı biçimde nakletmektedir.[57] Urfalı Mateos ise bu diplomatik sürece neredeyse hiç değinmemektedir. Onun naklinde Ermeni toplulukların maruz kaldığı yıkım daha ön planda yer almaktadır ki, savaşın akabindeki taraflar arasındaki diplomatik normalleşme adeta görünmez kılınmaktadır. Bu sessizliğin tesadüfî olmadığı anlatı önceliklerinin doğal bir sonucu olduğu söylenebilir.

Müzakere sürecindeki en önemli gelişmelerden biri, Nasrüddevle'nin Bizans ve Selçuklu elçilerini bir süre alıkoyduğuna dair kaynakların aktardığı bilgidir.[58] Bu ayrıntı, Mervânî emîrinin arabuluculuğunu pasif bir aracılıktan ibaret görmemenin gerekçesini ortaya koymaktadır. Nasrüddevle, elçileri alıkoyarak müzakereler üzerinde kendi ağırlığını koyma imkânı aramaktaydı. Bu manevra, bölgede küçük ama stratejik konumlu bir siyasi teşekkülün nasıl diplomatik bir güç oluşturabileceğini göstermektedir. Söz konusu hareket, Selçuklu-Bizans ilişkilerinin iki devlet arasındaki meseleyle sınırlı olmadığını, aksine çok taraflı ve çok katmanlı bir diplomatik münasebet dahilinde cereyan ettiğini belgelemektedir.

Anlaşma Şartlarının Diplomatik ve İdeolojik Tahlili: Cami Tamiri, Hutbe ve Meşruiyet Söylemi

Pasinler sonrası diplomatik sürecin en özgün ve en az tetkik edilen tarafı varılan anlaşmanın şartlarının ne mânâya geldiği meselesidir. Kaynaklarda nakledilen anlaşma maddeleri İstanbul'daki caminin[59] tamiri, Tuğrul Bey adına hutbe okutulması ve ok-yay sembolünün camiye işlenmesi yüzeysel bir bakış açısında Bizans İmparatorluğu'nun sadece askerî mağlubiyetini kabullendiğinin göstergesi olarak düşünülebilir. Halbuki bu şartların her biri, Orta Çağ İslâm ve Bizans siyasi kültürünün kendine özgü sembolik mantığı içinde okunduğunda çok daha derin ve katmanlı bir anlam taşımaktadır.[60]

İstanbul'daki caminin tamiri meselesi, görünürde dinî bir mükellefiyet içermektedir. Ancak bu maddenin siyasi boyutu yalnızca bir ibadet mekânının bakım ve tamiri ile sınırlı değildir. Söz konusu cami, 715 yılında Mesleme b. Abdülmelik'in İstanbul kuşatması sırasında yaptırılmış, Emevîlerin Bizans İmparatorluğu başkentindeki kalıcı siyasi sembolü haline gelmişti. Bu cami Bizans'ın Müslüman komşularıyla yürüttüğü diplomaside kritik bir *mimari elçilik* ve ideolojik bir gösterge işlevi görmekteydi. X. yüzyılın sonlarından itibaren Mısır ve Suriye'de hâkimiyet kuran Şiî Fâtımî Hilafeti, Bizans ile imzaladığı ticaret ve barış antlaşmaları sayesinde bu camide cuma hutbelerinin kendi halifeleri adına okutulmasını sağlamıştı.[61] Bizans için bu durum, Fâtımî donanmasının tehditlerini savuşturmak ve Doğu Akdeniz ticaretini güvence altına almak adına verilen

---

kaydetmektedir. Azîmî'nin verdiği tarih esas alındığı takdirde, antlaşma hükümlerinin tatbikinde bir gecikme yaşandığı çıkarımı yapılabilir. Bk. Azîmî, a.g.e., s. 16. Ermeni müellif Aristakes de Konstantinos IX. Monomakhos 1055 tarihinde öldüğünü Tuğrul Bey'in elçilerini Kraliçe Theodora'ya gönderdiğini kaydetmektedir. bk. Aristakes, 2019: s. 78.

[56] Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 426; Zonaras, a.g.e., s. 92; Urfalı Mateos, a.g.e., s. 90.

[57] İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 423; İzzuddin Muhammed b. Ali b. İbrahim İbn Şeddâd, *el-A'lâ ku'l-Hatîre fî Zikri'l- Ulemâi'ş-Şâm ve'l- Cezîre,* Nşr: Y. Z. Abbare, el-Vezaretu's-Sakafiyye, Dımaşk 1991, s. 328.

[58] Sıbt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s, 35.

[59] Tahsin Öz, mezkûr yapının Kasımpaşa'da yer alan Arap Cami olduğunu ileri sürerek inşasını 715 yılına tarihlemektedir. Bk. Tahsin Öz, *İstanbul Camileri,* cilt I-II, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 5. Buna mukabil Semavi Eyice bu görüşe karşı çıkmakta ve Bizans idaresinin Müslümanlar için inşasına izin verdiği mescidin sur içi bölgesinde bulunması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca Eyice, Galata'daki Arap Cami'nin İstanbul'un fethinin ardından kiliseden dönüştürülmüş büyük bir yapı olduğuna dikkat çekerek Öz'ün yaklaşımını kabul etmektedir. Semavi Eyice, "Arap Camii", *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 326-327.

[60] Köymen, a.g.e., s. 57; Turan, a.g.e., s. 124; Sevim, a.g.e., s. 48-49. Bu anlaşma hakkında bilgi veren Bizans kaynakları da hadiseyi benzer şekilde naklederken Tuğrul Bey tarafından İstanbul'a gönderilen Serifês isimli elçinin İmparator ile yaptığı görüşmede Sultan adına haraç istediği ancak bunun kabul edilmediği, bu nedenle elçinin hiçbir şey elde edemeden geri döndüğü ve Sultanın bizzat Bizans üzerine yürüdüğü aktarılmaktadır. Bk. Zonaras, a.g.e., s. 92. Attaleiates ise anlaşmadan ziyade, karşılıklı hediyeleşme yoluyla iki devlet arasında dostluğun kurulduğunu belirtmiştir. Bk. Attaleiates, a.g.e., s. 57. Her ne kadar Bizans kaynakları anlaşmanın olmadığını nakletseler de Abû'l-Farac'ın aktardığına göre, Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos anlaşmanın hemen ardından 1050'de, Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh'a bir elçiyle gönderdiği mektupta şöyle söylemektedir: *"Mü'min kral ve yüksek zat olan ve ilâh Mesih'ten kuvvet ve kudret alan tek ogüst ve Roma diyarının tek hükümdarı Constantin Monomachus'tan Müslümanların reisi ve mü'minlerin emîri olan sevgili ve şerefli dostu Ebû Cafer Kaim'e (...)".* Bk. Abû'l-Farac, a.g.e., s. 305-306. Bu ifade ile Bizans İmparatorluğu'nun İslâm dünyasının lideri olarak artık Fâtımî Halifesi'ni değil Sünnî Abbâsî Halifesi'ni kabul ettiğini ve Fâtımîler ile var olan ilişkilerin kesintiye uğradığını söyleyebiliriz.

[61] Glaire Anderson, "Islamic Spaces and Diplomacy in Constantinople (Tenth to Thirteenth Centuries CE)," *Medieval Encounters*, cilt XV, 1: 2009, s. 89, 94, 100.

stratejik bir tavizdi.

Bizans idaresinin anlaşma şartı olarak bu caminin bakımını üstlenmesinden hareketle, Selçuklu iktidarının Bizans'taki Müslüman varlığını yeniden meşrulaştırdığını söyleyebiliriz.[62] İbnü'l-Esîr bu maddeyi Selçuklu diplomasisinin önemli bir kazanımı olarak sunarken, Skylitzes konuya son derece kısa değinmekte, adeta bu taahhüdün sembolik ağırlığını görünmez kılmaya çalışmaktadır. Bu sessizlik, Bizans tarih yazımının diplomatik yenilginin en hassas boyutlarını nasıl örtbas ettiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Hutbe meselesi ise belki de anlaşmanın en önemli maddesidir. Şiî Fâtımî halifeliği adına okunan hutbenin Sünnî Abbâsî halifesi ve Tuğrul Bey adına değiştirilmesi, birden fazla anlamı aynı anda içerisinde barındırmaktadır.[63] Bu anlamlardan ilki, Bizans'ın Selçuklular ve onların siyasi otoritesi aracılığıyla kurumsal Sünnî İslâm dünyasıyla diplomatik bir ilişki tesis ettiğinin kabulüdür. Bu diplomatik eylem hem dinsel bir isim değişikliği hem de Bizans'ın İslâm dünyasındaki meşru otorite olarak Fâtımîleri terk edip Selçukluların askerî hamiliğindeki Abbasîleri tanıması anlamına gelen büyük bir *İdeolojik Tescil* sürecidir. İkincisi, bu eksen kaymasından rahatsız olan Şiî Halife Müstansır'ın, misilleme olarak Mısır ve Şam'daki tüm kiliseler ile Kudüs'teki el-Kumâme kilisesini kapatıp, gayrimüslimlerin cizyesini arttırması, Ruhban sınıfını cizyeye bağlaması ve Bizans ile olan tüm ticari ve diplomatik antlaşmaları dondurmasının ardından Bizans İmparatoru'nun geri adım atmak zorunda kalarak Fâtımîler ile yapılan eski antlaşmayı tekrar yürürlüğe koyup, Fâtımî-Bizans ilişkilerini eski şekline döndürmesidir.[64] Üçüncüsü ise Selçuklu diplomasisinin, Pasinler'de elde ettiği askerî başarıyı İstanbul'da diplomatik bir zafere dönüştürdüğü ve Tuğrul Bey'in, henüz 1055'de Bağdat'a girip Abbâsî Halifesi'ni Büveyhî tahakkümünden kurtarmadan yedi yıl önce, Sünnî İslâm'ın kurtarıcısı ve lideri statüsünü, Hristiyanlığın merkezlerinden olan İstanbul'da resmen tescil ettirmesidir. Fâtımîlerin bu duruma tepkisi, meselenin nasıl Doğu Akdeniz'i saran uluslararası bir kriz olduğunu açıkça göstermektedir.

Ok ve yay sembolünün caminin mihrabına işlenmesi, bu üç maddenin en az ele alınan lakin belki de kültürel açıdan en özgün olanıdır. Türk siyasi geleneğinde ok ve yay, hâkimiyet ve iktidar iddiasının simgesidir. Sultan adına kesilen sikke ve hutbeyle birlikte bu üçlü, hâkimiyet sembolizminin temel unsurlarını meydana getirmekteydi.[65] Bu sembolün Bizans başkentindeki bir ibadethane üzerinde yer alması, mekânsal bir hâkimiyet bildirimi niteliği taşımaktadır. Müslüman bir cemaatin her gün namaz kıldığı mekânın fiziksel olarak Selçuklu sultanının sembolünü taşıyor olması, soyut meşruiyet iddialarını somut ve kalıcı bir mekânsal gerçekliğe dönüştürmektedir. Hristiyan kaynaklar bu ayrıntıyı görmezden gelirken, İbnü'l-Esîr ve ardından gelen İslâm müellifleri bu maddeyi Selçuklu diplomasisinin önemli bir başarısı olarak nakletmektedir.

Anlaşmanın bütünü tahlil edildiğinde, Pasinler sonrası diplomatik çözümün her iki taraf için de farklı kazanımlar içerdiği görülmektedir. Bizans, askerî bir yenilgi sonrasında Selçukluların daha büyük toprak talepleri öne sürmeksizin müzakere masasına oturmasını ve geçici bir istikrar ortamına razı olmasını sağlamıştır. Selçuklular ise askerî kazanımlarının çok ötesine geçen sembolik ve ideolojik kazanımlar elde etmiştir. Hutbe, caminin tamiri ve ok-yay sembolü, Tuğrul Bey'in Bizans nezdinde de tanınan bir İslâm dünyası otoritesi olduğunu tescil etmesi bakımından önemlidir. Bu tescil, ilerleyen yıllarda Abbâsî Halifeliği ile yürütülecek müzakerelerde diplomatik bir referans noktasına dönüşecektir.

Kaynakların bu anlaşma maddelerine yaklaşımı, diplomatik sürecin işlevini anlamamıza kritik bir bakış açısı sunmaktadır. Müslüman kaynaklar bu kazanımları Selçuklu meşruiyet inşasının parçaları olarak ele almakta ve hadiseler arasındaki bağı açıkça kurmaktadır.[66] Başta Bizans kaynakları olmak üzere diğer Hristiyan müellifler anlaşmayı diplomatik bir normalleşme çerçevesinde kısaca değerlendirmekte ve kazanımların ağırlığını görmemeye çalışmaktadır.[67] Bu iki tutumun bir arada okunması, aynı diplomatik hadisenin farklı tarihsel hafızalarda nasıl farklı anlamlar ürettiğini ve bu anlamların nasıl sonraki nesillere aktarıldığını son

[62] İbn Hallikan, a.g.e., s. 227; İbn Kesîr, a.g.e., s. 156; Abû'l-Farac, a.g.e., s. 305; Müneccimbaşı, a.g.e., s. 18; Öngül, a.g.e., s. 25; Kafesoğlu, a.g.e., s. 32.

[63] İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 423.; İbn Şeddâd, a.g.e., 328.

[64] Tacuddin Muhammed b. Ali b. Yusuf b. Celeb Râgıb İbn Müyesser, *el-Müntekâ min Ahbâri Mısr,* Thk: E. F. Seyyyid, Kahire 1981, s. 14.

[65] Osman Turan, "Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten,* cilt IX, 35, 1945, s. 305; Erkan Göksu, "Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındaki Yeri", *Turkish Studies,* cilt V, 2, 2010, s. 986.

[66] İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 423; Azîmî, a.g.e., s. 14.

[67] Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 426; Abû'l-Farac, a.g.e., 304-305; Attaleiates, a.g.e., s. 57; Zonaras, a.g.e., s. 92; Aristakes, a.g.e., s. 78; Urfalı Mateos, 2019, a.g.e., s. 90.

derece açık biçimde ortaya koyması bakımından önemlidir.

Sonuç

Pasinler Muharebesi ile onu müteakip cereyan eden diplomatik süreç, Türk-Bizans münasebetleri tarihinde çok katmanlı bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Bu çalışmada, Hristiyan ve İslâm birincil kaynakların mukayeseli tenkidi neticesinde elde edilen veriler, bahse konu dönemin sadece askerî bir çarpışma olarak okunamayacağını, bilakis farklı siyasi aktörlerin birbiriyle çatışan menfaatleri, tehdit algıları ve anlam dünyaları içinde şekillendirdiği karmaşık bir diplomatik süreç olarak kavranması gerektiğini göstermektedir.

Kaynakların mukayeseli tahlilinden ortaya çıkan en temel netice, zikredilen iki farklı kaynak ekolünün aynı tarihsel hadiseyi odağa almalarına rağmen tarih yazımı açısından bütünüyle farklı kurgusal anlatılar inşa etmiş olmalarıdır. Bizans tarih yazımında Pasinler Muharebesi, Bizans merkez idaresindeki zaafiyetlerin doğurduğu bir krizin ve onu müteakip ortaya çıkan diplomatik normalleşmenin bir tezahürü olarak ele alınır. Buna mukabil diğer Hristiyan kaynaklar hadiseyi, siyasi kazanım veya kayıp mefhumunun ötesinde, doğrudan doğruya toplumsal bir beka mücadelesi ekseninde, varoluşsal bir felaket anlatısı olarak konumlandırmaktadır. Müslüman kaynaklar için ise Pasinler, Selçukluların büyük güçler sahnesine kesin bir askerî muvaffakiyetle çıktığı ve bu zaferin diplomatik karşılıklarını ustalıkla elde ettiği özgün bir eşiği temsil etmektedir.

Diplomatik sürecin tetkiki düzeyinde ise makalenin temel bulgusu şu şekilde özetlenebilir: Pasinler sonrası taraflar arasında yapılan anlaşma, Selçuklular için askerî zaferin kendisinden daha önemli sembolik ve ideolojik kazanımlar içermektedir. Bilhassa hutbe meselesi, İstanbul'daki caminin tamiri ve ok-yay sembolü, Tuğrul Bey'in Bizans nezdinde İslâm dünyasının meşru otoritesi olarak tanınmasını sağlayarak Selçuklu meşruiyet inşasının en güçlü diplomatik dayanaklarından birini tescil etmektedir. Bu tanınma, Tuğrul Bey'in 1055'te Bağdat'a girişiyle zirve noktasına ulaşacak meşruiyet inşa sürecinin ilk ve en erken diplomatik adımlarından birini oluşturmaktadır. Mervânî Emîri Nasrüddevle'nin üstlendiği arabuluculuk rolü ise çalışmanın vurguladığı bir diğer özgün sonuç olup, XI. yüzyıl Kafkasya jeopolitiğinde diplomasinin yalnızca ikili bir eksende kalmadığını, çok taraflı diplomasi mekanizmalarının bölgesel barışın tesisindeki belirleyici ve vazgeçilmez önemini göstermektedir.

Sonuç itibarıyla ile şu hususun özellikle belirtilmesi gerekmektedir: 1048 Pasinler Muharebesi'ni, 1071 Malazgirt'in gölgesinde kalan basit bir haberci olarak telakki etmekten vazgeçip, hadiseyi kendi içinde bütünlüğü olan, kurucu bir diplomatik safha olarak değerlendirmek, Selçuklu-Bizans ilişkilerinin teşekkül evresini doğru okuyabilmemiz için temel bir gereksinimdir. Bu kritik evrenin karşılaştırmalı kaynak tahlili yöntemiyle ve sistematik biçimde ele alınması iki yönlü bir fayda ihtiva eder. Bu yaklaşım hem Orta Çağ Türk-İslâm devlet telakkisinin diplomatik müktesebatını kavramamıza hizmet etmekte hem de Bizans, Ermeni, Süryani ve Türk-İslâm tarih yazıcılığının farklı yöntemsel arayışlarının metinlerin kurgusal dünyasını nasıl inşa ettiğini şeffaf bir biçimde ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

Abû'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus). (1999). Abû'l Farac tarihi I. (Çev: Ö. R. Doğrul). TTK Yayınları.

Agacanov, S. G. (2004). Oğuzlar, (Çev: E. N. Necef, A. Annaberdiyev). Selenge Yayınları.

Anderson, G. (2009). Islamic spaces and diplomacy in Constantinople (Tenth to Thirteenth Centuries CE). Medieval Encounters, (15)1, 86-113.

Andrews, T. L. (2009). The new age of prophecy: The Chronicle of Matthew of Edessa and Its Place in Armenian historiography. The Medieval Chronicle, (6), 105-123.

Angold, M. (1997).The Byzantine Empire, 1025-1204: A Political History , (2nd ed.).

Aristakes, Lastivertli. (2019). Ermeni bir rahibin gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun fethi. (Çev: İ. Aslan). Post Yayınları.

Ateş, A. (1965). Yabgulular meselesi. Belleten, (115), 517-526.

Attaleiattes, M. (2008). Tarih. (Çev: B. Umar). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Ayönü, Y. (2021). Selçuklular ve Bizans. TTK Yayınları.

Azîmî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali. (2006). Azîmî tarihi (Selçuklular dönemiyle ilgili bölümler: H. 430-538), Metin. (Çev., Notlar ve Açkl: A. Sevim), TTK Yayınları.

Beihammer, A. D. (2017). Byzantium and the emergence of Muslim-Turkish Anatolia, ca. 1040-1130, Routledge.

Brosset, Marie Felicite. (2003).Gürcistan tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar). (Çev: H. D. Andreasyan), (Yay. ve Haz. E. Merçil). TTK Yayınları.

Bundarî, Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Alî b. Muhammed el-Bundarî el-İsfahânî, (2023). Zubdetun-Nusra Nuhbatül-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi), (Çev: K. Burslan) TTK Yayınları.

Cahen, C. (1988). Türklerin Anadolu'ya ilk girişi (XI. Yüzyılın ikinci yarısı), (Çev: Y. Yücel-B. Yediyıldız). TTK Yayınları.

Chamich, Father M. (1827). History of Armenian, From B.C. 2247 to the of Christ 1780, or 1299 of the Armenia Era, (Çev: J. Avdall).

Coşkun, D. (2020). Tuğrul Bey'in hâkimiyet mefkûresi bağlamında Kafkasya'daki faaliyetleri. Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi, (6), 7-24.

Demirkent, I. (1992). Bizans. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. TDV Yayınları, 230-244.

Dostourian, Ara E. (1993). Armenia and the Crusades: tenth to twelfth centuries-the Chronicle of Matthew of Edessa, Universty Press of America.

El-Hüseynî, Sadruddîn Ebû'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali, (1943). Ahbârü'd-Devleti's-Selçukıyye, (Çev: N. Lügal). TTK Yayınları.

Er-Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman. (2020). Râhatü's-sudûr ve Âyetü'sürûr, I-II, (Çev: A. Ateş). TTK Yayınları.

Eyice, S. (1991). Arap Camii. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. TDV Yayınları. ss. 326-327.

Göksu, E. (2010). Ok ve yayın Türk devlet geleneği ve hâkimiyet anlayışındakı yeri. Turkish Studies, (5)2, 986-1011.

Grosusset, R. (2005). Başlangıcından 1071'e Ermenilerin tarihi, (Çev: S. Dolanoğlu). Aras Yayıncılık.

Güner, U. (2022). 1048 Hasankale (Pasinler) Savaşı ve sonuçları. KOUSBAD, (15), 69-78.

Hemedânî, Reşîdüddin F. (2010).Cami'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti, (Çev: E. Göksu-H. H. Güneş). Selenge Yayınları.

Honigman, E. (1970). Bizans Devleti'nin Doğu sınırı. (Çev: F. Işıltan). İÜEF Yayınları.

İbn Hallikân, Aḥmad b. Muḥammad b. İbrâhîm b. Abû Bakr, (1970). Biographical Dictionary, III, (Çev: Mac G. de Slane).

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmadüddîn İsmail b. Ömer, (1994). El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslâm Tarihi, XII, (Çev: M. Keskin). Çağrı Yayınları.

İbn Müyesser, Tacuddin Muhammed b. Ali b. Yusuf b. Celeb Râgıb, (1981). el-Müntekâ min Ahbâri Mısr, (Thk: E. F.

Seyyyid).

İbn Şeddâd, İzzuddin Muhammed b. Ali b. İbrahim. (1991). el-A'lâ ku'l-Hatîre fî Zikri'l- Ulemâi'ş-Şâm ve'l- Cezîre. (Nşr: Y. Z. Abbare, Dımaşk), el-Vezaretu's-Sakafiyye.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. b. Muhammed. (2014). el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular, (Haz: A. Sevim). TTK Yayınları.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî. (1991). el-Kâmil fi't-târih. IX, (Çev: A. Ağırakça-A. Özaydın). Bahar Yayınları.

İbnü'l-Ezrak, el-Farıki. (1975). Mervani Kürtleri tarihi. (Çev: M. E. Bozarslan). Koral Yayınları.

Jacob, Xavier. (1990). Les Turcs Au Moyen-Age. TTK Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (2019). Selçuklular ve Selçuklu tarihi üzerine araştırmalar. Ötüken Neşriyat.

Köymen, M. A. (1976). Tuğrul Bey ve zamanı. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Köymen, M. A. (2019). Selçuklu devri Türk tarihi. TTK Yayınları.

Laurent, J. (1913). Byzance Et Les Turcs Seldjoucides Dans l'Asie Occidentale Jusqu'en 1081. Paris-Nancy.

Macevitt, C. (2007). The Chronicle of Matthew of Edessa: Apocalypse, the First Crusade, and the Armenian Diaspora. Dumbarton Oaks Papers, (61) 157-181.

Mat'iane K. (2014). (The Chronicle of Kartli), (Çev: Arrian Chant'uria). Artanuji Publishing.

Mevdudî. (1971). Selçuklular tarihi, (Çev: A. Genceli). Hilal Yayınları.

Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd. (2018). Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye). (Çev: ve Notlar: E. Göksu). TTK Yayınları.

Norwich, J. J. (2013). Bizans II yükseliş dönemi (MS 803-1081). (Çev: S. H. Riegel). Kabalcı Yayınları.

Ostrogorsky, G. (2023). Bizans Devleti tarihi. (Çev: F. Işıltan). TTK Yayınları.

Öngül, A. (2016).Selçuklular tarihi, cilt I, İstanbul, Çamlıca Yayınları.

Öz, T. (1997). İstanbul camileri. I-II, TTK Yayınları.

Özgüdenli, O. G. (2021). Selçuklular, Büyük Selçuklu Devleti tarihi (1040-1157), I. İsam Yayınları.

Peacock, A. C. S. (2015). Great Seljuk Empire. Edinburgh University Press.

Peacock, Andrew C. S. (2016). Selçuklu Devleti'nin kuruluşu, (Yeni Bir Yorum). (Çev: Z. Rona). Türkiye İş Bankası Yayınları.

Piyadeoğlu, Ci. (2020). Çağrı Bey Selçukluların kuruluş hikâyesi. Kronik Kitap.

Rûzrâverî, Ebû Şücâ' Zahîrüddîn Muhammed b. Hüseyn. (1921). Zeylü tecâribi'l-ümem, (The Eclipse of the Abbasid Caliphate, III içinde). (Nşr: H. F. Amedroz–D. S. Margoliouth).

Seibt, W. (2001). Liparites als "byzantinischer" Familienname in der Komnenenzeit," Dedicatio. Ist'oriul-pilologiuri dziebani (Festschrift Mariam Lortkipanidze) 123-131.

Sevim, A. (1996). Nâvekiyye Türkmenleri sorunu. Erdem, (9)26, 789-792.

Sevim, A. (2020). Anadolu'nun fethi Selçuklular dönemi, Ankara. TTK Yayınları.

Sevim, A., & Merçil, E. (2023). Selçuklu Devletleri tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür). TTK Yayınları.

Sıbt İbnü'l-Cezvî. (2013). Şemsu'd-Din Ebû'l-Muzaffer Yusuf b. Kızoğlu Mir'atü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular, Seçme. (Çev: ve Değerlendirme: Haz, A. Sevim). TTK Yayınları.

Simbat, (1946). Başkumandan Simbad Vekayinâmesi (951-1334). (Çev: H. D. Andreasyan). TTK Basılmamış nüsha.

Skylitzes, I. (1839). Synopsis Historiarum, II, (Yay: I. Bekker, Bonn, CSHB).

Skylitzes, J. (2010). A Synopsis of Byzantine History, 811-1057, (İng. Çev: J. Wortley), Cambridge University Press.

Subaşı, Ö. (2010). Tarihi kaynaklar ışığında Kaputru Savaşı. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED], (44), 247-270.

Sübkî, Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali. (1964-76).Tabaḳâtü'ş-Şâfiʿiyyeti'l-kübrâ, I-X, (Nşr: M. M. et-Tanâhî-A. M. el-Hulvî),

Robert W. T. (1996). Rewriting Caucasian History the Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicle the Original Georgian Texts and the Armenian Adaptation. Clarendon Press.

Thomson, R. W. (2003). Aristakes of Lastivert and Amnenian Reactions to Invansion. Armeniea Karin/Erzurum. (Ed: R. G. Hovannisyan).

Turan, O. (1945). "Eski Türklerde okun hukuki bir sembol olarak kullanılması", Belleten, cilt IX, (35), 305-318.

Turan, O. (1969). Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi tarihi (Türk Dünya Nizamının Milli İslâmi ve İnsânî Esasları). I-II, Turan Neşriyat Yurdu.

Turan, O. (2008). Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti. Ötüken Neşriyat.

Urfalı Mateos. (2019). Urfalı Mateos vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162). (Çev: H. D. Andreasyan). TTK Yayınları.

Vardabet, Vardan, (1937). Türk fütuhatı tarihi (889-1269). (Çev: H. D. Andresyan). İÜEF Yayınları.

Vasiliev, A. A. (1943). Bizans İmparatorluğu tarihi. (Çev: A. M. Mansel). Maarif Matbaası.

Vryennios, N. (1996). Ylê Istorias, Dêmêtrês Tsougkarakês-Despoina Tsougklidou, Atina, (Çev: O. Kazanlı), Tarihi Hatıralar. TTK Basılmamış nüsha.

Vryonis, S. (1971). The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the process of. Islamization From the Eleventh Through the Fifteenth Century, University of California Press,

Yinanç, M. H. (2020). Türkiye Tarihi Selçuklular devri, cilt I. TTK Yayınları.

Zonaras, I. (2008). Tarihlerin özeti. (Çev: B. Umar). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.